

Grzegorz Kwiatkowski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

WŁASNOŚĆ PAŃSTWOWA A ROLA PAŃSTWA WE WSPÓŁCZESNEJ GOSPODARCE

Wprowadzenie

Rola państwa w gospodarce i zasady oraz metody jej realizacji są zaliczane do najważniejszych problemów ekonomicznych. V. Tanzi klasyfikuje narzędzia, jakie państwo ma do dyspozycji, w trzech grupach:

- narzędzia fiskalne,
- narzędzia regulacyjne,
- oraz inne, wśród których lokuje m.in. własność¹.

We współczesnej ekonomii dyskutowana jest przede wszystkim specyfika i skuteczność narzędzi z dwóch pierwszych grup. Własność ma znaczenie drugorzędne, jednak z uwagi na stosunkowo powszechne i trwałe występowanie przedsiębiorstw państwowych we współczesnych gospodarkach, również w krajach najbardziej rozwiniętych, powinna ona być przedmiotem pogłębionych analiz.

W niniejszym opracowaniu została podjęta próba zarysowania odpowiedzi na trzy pytania:

- jakie jest miejsce własności państwowej wśród innych narzędzi realizacji zadań państwa w gospodarce?
- jaka jest współcześnie rola i znaczenie gospodarczej własności państwowej?
- czy uzasadnione jest twierdzenie o „powrocie własności państwowej”²?

1. Kwestie definicyjne

Ze względu na ograniczenia objętościowe niniejszej pracy konieczne jest dokonanie dwóch uproszczeń. Po pierwsze, kwestie własności państwowej są tu rozważane na przykładzie przedsiębiorstw państwowych. Po drugie, na tym poziomie ogólności rozważań uzasadnione jest pominięcie znacznej różnorodno-

¹ V. Tanzi, Government versus Markets. The Changing Economic Role of the State, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 185-200.

² Jest to tytuł artykułu zamieszczonego w 2009 roku w „Harvard International Review”, <http://hir.harvard.edu/the-return-of-state-owned-enterprises>

ści form prawnych³ i terminologicznych⁴ własności państwowej. Jako odpowiednik anglojęzycznego *state-owned enterprise* przyjęte zostało określenie „przedsiębiorstwo państwowe”⁵.

Jednak problem definicji przedsiębiorstwa państwowego wciąż pozostaje bardzo złożony. Choć w oficjalnych statystykach (Bank Światowy, OECD) jako kryterium przyjmuje się określony poziom udziału państwa⁶ w strukturze własnościowej przedsiębiorstwa (ujęcie formalnoprawne własności), to w wielu przypadkach mniejszy udział wystarcza do faktycznego sprawowania funkcji właścicielskich⁷. Co więcej, niekiedy zastosowana jest też instytucja tzw. złotej akcji posiadanej przez państwo, która daje możliwość wpływu na zasadnicze decyzje korporacyjne mimo znikomego udziału kapitałowego. Ponadto państwo może realizować określone funkcje właścicielskie także wobec przedsiębiorstw w pełni prywatnych, na przykład wpływając w różne sposoby na nominacje kadry kierowniczej. Te ostatnie przykłady można traktować jako własność w ujęciu ekonomicznym i choć dane statystyczne ich nie obejmują, to opisana w dalszej części pracy specyfika własności państwowej (szczególnie jej zawodność) odnosi się również do nich.

2. Uzasadnienia i przyczyny istnienia własności państwowej

Przyczyny istnienia własności państwowej można rozważać zarówno na gruncie teorii ekonomii, jak i w ujęciu historyczno-politycznym⁸. Poszukiwanie uzasadnień na gruncie teoretycznym odwołuje się przede wszystkim do zawodności rynku. Syntetyczne zestawienie uzasadnień przedstawia tabela 1.

³ W każdym kraju obowiązują specyficzne regulacje prawne definiujące różnorodne formy przedsiębiorstw. Przykładowo – w Rosji wśród przedsiębiorstw państwowych funkcjonują spółki akcyjne, przedsiębiorstwa unitarne oraz korporacje państwowe.

⁴ W literaturze anglojęzycznej – oprócz najpopularniejszego *state-owned enterprise* – używanych jest wiele innych określeń, m.in. *government-owned corporation, government business enterprise, government-linked company, public enterprise, state-owned entity, state enterprise*.

⁵ Nie należy utożsamiać przyjętego tu określenia z formą prawną funkcjonującą w polskim prawie.

⁶ Zazwyczaj ponad 50%.

⁷ Poziom udziału, który wystarcza do faktycznego sprawowania funkcji właścicielskich, zależy od rozproszenia pozostałych akcjonariuszy.

⁸ W ujęciu W. Morawskiego jest to perspektywa esencjalistyczna oraz porównawczohistoryczna. Zob. W. Morawski, *Socjologia ekonomii*, WN PWN, Warszawa 2001, s. 146-149.

Tabela 1

Uzasadnienia istnienia własności państwowej na gruncie teoretycznym

Funkcja państwa	Uzasadnienie
Alokacyjna	– istnienie monopolu naturalnych – istnienie efektów zewnętrznych – istnienie dóbr publicznych – zawodność rynków kapitałowych (niechęć do finansowania projektów o długim terminie realizacji i wysokiej stopie ryzyka)
Stabilizacyjna	– przeciwdziałanie wahanom w poziomie zatrudnienia i inwestycji związanym z cyklem koniunkturalnym
Redystrybucyjna ⁹	– dostarczanie tzw. dóbr pożądaných społecznie po cenach niższych od rynkowych – zapewnienie powszechności dostępu do dóbr uważanych za podstawowe

Zbadanie każdego z tych uzasadnień wymagałoby znacznie obszerniejszego opracowania, jednak analizując rolę własności państwowej, należy podkreślić, że:

1. Żadne z tych uzasadnień nie jest warunkiem wystarczającym do podjęcia interwencji państwa – zawodności rynku powinny zostać przeciwstawione zawodnościom państwa i możliwościom jego sprawnego działania (*state capabilities*).

2. Nawet jeśli założymy, że interwencja jest uzasadniona, to nie oznacza, że powinna ona być dokonana poprzez własność państwową. Konieczny jest rachunek ekonomiczny uwzględniający efektywność i koszty różnych narzędzi rozwiązujących problem zawodności rynku.

Podejście oparte na zawodnościach rynku jest użyteczne w kwestiach normatywnych – pozwala określić zasadność ustanawiania oraz dalszego istnienia przedsiębiorstw państwowych. Jednak nie wyjaśnia ono w sposób wystarczający historycznych zmian udziału własności państwowej w gospodarce, jak też różnicowania stopnia udziału własności państwowej w ujęciu sektorowym między różnymi państwami. Wynika to z konstrukcji teorii. W funkcji alokacyjnej teoria zawodności rynku polega na określaniu sytuacji, w których rzeczywisty rynek odbiega od idealnego rynku, efektywnego w sensie Pareta. W przypadku realizacji funkcji stabilizacyjnej oparta jest na przeciwstawieniu prawa efektywnego popytu prawu rynku Saya. W funkcji redystrybucyjnej odwołuje się ona do (różnorodnie rozumianych) wizji sprawiedliwości¹⁰. Natomiast analiza trendów i przyczyn zmian w funkcji właścicielskiej państwa powinna brać pod uwagę nie tyle abstrakcyjne konstrukcje teoretyczne, lecz postrzeżoną w danym czasie

⁹ Niekiedy funkcja redystrybucyjna nie jest wliczana do zawodności rynku, ale do pozostałych uzasadnień interwencji, zob. np. J. Stiglitz, *Ekonomia sektora publicznego*, WN PWN, Warszawa 2004, s. 103-104.

¹⁰ A. Lipowski, O akademickiej koncepcji zawodności rynku krytycznie, „*Ekonomista*” 2001, nr 3, s. 306.

przez ekonomistów, polityków i społeczeństwo relację między strukturą i celami gospodarki a cechami i skutecznością konkretnego narzędzia¹¹. Dlatego – na przykład – przedsiębiorstwa państwowe jako narzędzia realizacji celu pełnego zatrudnienia mogły być akceptowane w pewnych okresach i zdecydowanie odrzucane w innych.

Z powyższej analizy wynika, że przy wyjaśnieniu obecności własności państwowej w gospodarce konieczne jest uwzględnianie nie tylko czynników ekonomicznych, ale również historycznych, politycznych i społecznych. Przykładem uzasadniającym to stanowisko może być fakt, że kraje, które w mniejszym stopniu dotknął wielki kryzys, nie doświadczały bezpośrednio potem porównywalnej z innymi gospodarkami nacjonalizacji i to pomimo teoretycznie sprzyjającego własności państwowej klimatu (Szwecja, Norwegia czy w nieco mniejszym stopniu Holandia)¹². Innym przykładem jest istnienie w Austrii jednego z największych sektorów przedsiębiorstw państwowych w powojennej niesocjalistycznej Europie, które było wynikiem przejęcia majątku ponemieckiego przez państwo austriackie¹³.

Funkcjonowanie przedsiębiorstw państwowych bywa również uzasadniane szeroko rozumianymi względami bezpieczeństwa kraju (przemysł zbrojeniowy, energetyka). Z tego powodu przedsiębiorstwa będące własnością rządów kontrolują 3/4 światowego wydobycia ropy naftowej¹⁴, choć nie bez znaczenia są tu również kwestie fiskalne i polityczne.

Jako ostatnią z przyczyn istnienia przedsiębiorstw państwowych można wskazać spuściznę gospodarki socjalistycznej. W wielu krajach, pomimo postępujących procesów prywatyzacyjnych, wciąż znaczna liczba przedsiębiorstw państwowych ma swoją genezę w poprzednim systemie.

3. Źródła nieefektywności własności państwowej

Ujęcia teoretyczne, wyjaśniające nieefektywność przedsiębiorstw państwowych, można podzielić na dwie ogólne grupy: pierwsza z nich odwołuje się do otoczenia przedsiębiorstwa (braku konkurencji) jako czynnika determinującego niższą efektywność przedsiębiorstw państwowych, druga wyjaśnienie szuka

¹¹ The Rise and Fall of State-Owned Enterprise in the Western World, red. P.A. Tonienelli, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 29.

¹² Ibid., s. 17.

¹³ Ibid., s. 237-238.

¹⁴ I. Bremmer, The End of The Free Market. Who Wins the War Between States and Corporations?, „Portfolio” 2010, s. 7-8.

w samej kwestii własności państwowej, odwołując się głównie do teorii praw własności¹⁵. Chodzi tu o takie zagadnienia jak:

- problem agencji,
- miękkie ograniczenie budżetowe,
- wielość celów (oprócz celów *stricte* ekonomicznych przed przedsiębiorstwami państwowymi stawiane są cele społeczne, często niejasno określone),
- bezpośredni wpływ polityków,
- biurokracja,
- ograniczenia dotyczące wynagradzania, zatrudniania i zwalniania pracowników,
- większy niż w przedsiębiorstwach prywatnych wpływ związków zawodowych.

Zestawienie powyższe wymaga dwóch uwag:

1. Znaczna część wymienionych powyżej zawodności dotyczy również – choć niekoniecznie tak samo dotkliwie – korporacji prywatnych (np. problem agencji, biurokracja, a nawet miękkie ograniczenie budżetowe w przypadkach przedsiębiorstw określanych jako *too big to fail*).

2. Najnowsze przykłady wskazują, że możliwe jest w niektórych przypadkach pewne ograniczanie negatywnych skutków tych zawodności za pomocą odpowiednich metod zarządzania i nadzoru.

Ważną rolę odgrywa również zjawisko, które można nazwać „inercją istnienia” własności państwowej. Przykłady w wielu krajach wskazują, że nawet gdy (uzasadniona wcześniej) przesłanka istnienia przedsiębiorstwa państwowego przestaje być aktualna, przedsiębiorstwa te, dzięki wsparciu uzyskanemu z powodów politycznych, kontynuują działalność. Pewnym rozwiązaniem jest tutaj stworzenie reguł, które wprowadzą regularną kontrolę i raportowanie zasadności kontynuowania działalności produkcyjnej przez podmiot państwowy (w Niemczech prawo zobowiązuje rząd do okresowego przeglądu własności państwowej i sprzedaży, gdy określone warunki nie są spełnione¹⁶). Ważną częścią dobrze wykonywanej roli właścicielskiej państwa jest więc prywatyzacja lub likwidacja, kiedy przesłanka istnienia przestaje być uzasadniona¹⁷.

¹⁵ A.P. Bartel, A.E. Harrison, Ownership versus Environment: Disentangling the Sources of Public Sector Inefficiency, „Review of Economics and Statistics” 2005, No. 87 (1), s. 1-4.

¹⁶ Privatisation in the 21st Century: Recent Experiences of OECD Countries, OECD 2009, s. 27.

¹⁷ Jaskrawym przykładem jest tu zlikwidowane niedawno Towarzystwo Obchodów 500 Lat Odkrycia Ameryki (Hiszpania), które wciąż wypłacało wynagrodzenia dla zarządu, mimo że obchody zakończyły się prawie 20 lat temu, <http://www.pb.pl/2572014,23654,hiszpania-rzad-likwiduje-24-przedsiębiorstwa-panstwowe>.

4. Stan aktualny

Ustalenie dokładnej wielkości sektora przedsiębiorstwa państwowych we współczesnych gospodarkach jest bardzo trudne ze względu na problemy definicyjne zasygnalizowane w punkcie 2. A jednak analiza różnych opracowań uzasadnia stwierdzenie, że mimo postępujących procesów prywatyzacyjnych przedsiębiorstwa państwowe odgrywają wciąż istotną rolę w wielu krajach. Aktualny raport OECD szacuje, że w krajach OECD zatrudnionych w przedsiębiorstwach państwowych jest łącznie ponad 6 mln osób, a ich wartość zbliżona jest do 2 bln USD. Gdyby powyższe dane uwzględniały przedsiębiorstwa, w których państwo ma mniejszościowy udział, jednak wystarczający do wykonywania efektywnej kontroli, to te liczby należałoby powiększyć odpowiednio o około 3 mln osób i 1 bln USD¹⁸. Udział w zatrudnieniu w poszczególnych krajach OECD jest zróżnicowany. W części gospodarek jest niewielki – nie przekracza on 2%. Większy jest w przypadku gospodarek byłych krajów socjalistycznych, w państwach skandynawskich oraz we Francji – dla tych krajów wskaźnik waha się w granicach 3-9%¹⁹. Niestety, brakuje w opracowaniu aktualnych danych o wartości dodanej wytworzonej w przedsiębiorstwach państwowych w odniesieniu do PKB. Raport wskazuje na silne skoncentrowanie sektorowe przedsiębiorstw państwowych. Połowa z nich funkcjonuje w sektorach sieciowych (energetyka, transport), około 1/4 stanowią natomiast instytucje finansowe²⁰.

Innego rodzaju informacji o sektorze przedsiębiorstw państwowych dostarcza opracowywany również przez OECD wskaźnik *Product Market Regulation*. Istotna w kontekście tematu tego opracowania jego część określa poziom udziału własności państwowej w gospodarce na podstawie trzech składowych²¹:

1. Zakresu obecności przedsiębiorstw państwa w różnych sektorach (*scope of public enterprises*).
2. Stopnia udziału państwa w sektorach gazowym, energii elektrycznej, kolejowym, transportu lotniczego, pocztowym i telekomunikacyjnym (*government involvement in network sectors*).
3. Stopnia kontroli państwa nad rynkami prywatnymi na przykład poprzez złote akcje (*direct control over business enterprises*).

¹⁸ H. Christiansen, *The Size and Composition of the SOE Sector in OECD Countries*, 2011, s. 3.

¹⁹ *Ibid.*, s. 17-18.

²⁰ *Ibid.*, s. 14.

²¹ Dokładny opis konstrukcji wskaźnika znajduje się w: *Schemata for the „Integrated PMR Indicator” 2008*, <http://www.oecd.org/dataoecd/32/9/42131723.pdf>

Dane udostępnione przez OECD²² dla lat 1998, 2003 i 2008 wskazują na stopniowy spadek wagi własności państwowej w tych latach. Spośród 30 krajów, dla których są dostępne pełne dane, w 22 wskaźnik malał w każdym z tych okresów. Średni wynik dla tych krajów to odpowiednio w kolejnych latach: 3,57, 3,20 i 2,91²³. Spośród krajów OECD najwyższe wartości wskaźników były w Polsce, Szwecji i Grecji. Nie zaskakuje fakt, że w krajach spoza OECD, dla których przygotowano dane (Brazylia, Chiny, Indie, Indonezja, Rosja i RPA) wskaźniki są znacznie wyższe od średniej OECD (najbliższe wartości ma Brazylia).

5. Najważniejsze współczesne trendy wpływające na znaczenie własności państwowej

We współczesnej gospodarce w ostatnich 5-10 latach pojawiły się zjawiska i trendy, które w nowym świetle stawiają problem istnienia i funkcjonowania przedsiębiorstw państwowych. Trzy z nich wydają się najważniejsze:

1. Zmiany w układzie sił w gospodarce światowej, przede wszystkim wzrost znaczenia Chin i pozostałych krajów BRIC, gdzie własność państwowa odgrywa relatywnie większą rolę w porównaniu z gospodarkami zachodnimi.
2. Konsekwencje kryzysu finansowego lat 2007-2009.
3. Czynniki umożliwiające zwiększenie efektywności działania poszczególnych przedsiębiorstw państwowych.

Ad. 1.

Mamy w tym przypadku do czynienia z dwoma przeciwstawnymi procesami. Z jednej strony dane wskazują na stopniowe zmniejszanie się udziałów sektora przedsiębiorstw państwowych w gospodarce Chin. Szacunki OECD wyznaczają udział przedsiębiorstw państwowych w PKB Chin w 2006 roku na 29,7%, dla lat 2002 i 1998 było to – odpowiednio – 34,5% i 37%²⁴. Z drugiej strony mamy do czynienia z zjawiskiem charakteryzującym się większą dynamiką wzrostem znaczenia Chin w gospodarce światowej. Efekt działania tych procesów można zilustrować za pomocą analizy listy *Fortune Global 500* (tabela 2). Dane wskazują wzrost liczebności przedsiębiorstw państwowych w rankingu – w roku 2005 było ich na liście 45, a w 2011 już 84²⁵. Rosnący trend jest wynikiem

²² Indicators of Product Market Regulation (PMR), <http://stats.oecd.org/>

²³ Wynik jest określany w skali od 0 do 6. Im wyższy wynik, tym większa ingerencja państwa.

²⁴ State Owned Enterprises In China: Reviewing The Evidence, OECD 2009, s. 6-7, <http://www.oecd.org/dataoecd/14/30/42095493.pdf>.

²⁵ Ich rzeczywisty udział jest wyższy, ponieważ dane udostępnione przez Fortune zawierają jedynie adnotację, czy przedsiębiorstwo jest własnością rządu w 50% lub więcej – zob. pkt 2.

głównie dynamicznego wzrostu gospodarki chińskiej, z której w 2011 roku pochodziły 52 z 84 przedsiębiorstw.

Tabela 2
Liczebność przedsiębiorstw państwowych na liście *Fortune Global 500*

Rok	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Liczba przedsiębiorstw państwowych	45	40	50	55	72	68	84
Liczba chińskich przedsiębiorstw państwowych	b.d	b.d	b.d	11	30	37	52
Udział chińskich przedsiębiorstw we wszystkich państwowych	b.d	b.d	b.d	20%	42%	54%	62%
Liczba chińskich przedsiębiorstw na liście (państwowe i prywatne)	b.d	b.d	b.d	15	37	46	61

Źródło: Opracowanie własne na podstawie <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500>.

Pozostałe przedsiębiorstwa w roku 2011 pochodziły głównie z Indii (5), Francji, Niemiec, Rosji (po 3), Brazylii, Japonii, Meksyku (po 2). Tak więc z krajów BRIC pochodzi 3/4 przedsiębiorstw państwowych znajdujących się w rankingu. W ujęciu sektorowym są to głównie przedsiębiorstwa z sektora energetycznego, bankowego oraz telekomunikacyjnego.

Ad. 2.

W wielu analizach jako punkty zwrotne w kwestii roli państwa w gospodarce w XX wieku postrzega się wielki kryzys oraz kryzys lat 70. Również w przypadku ostatniego kryzysu światowego dostrzegalna jest zmiana nastawienia do roli państwa w gospodarce, zarówno wśród naukowców, polityków, jak też w całym społeczeństwie. Choć wśród długofalowych prognoz pojawiają się takie, które zakładają zarówno wzrost, jak i spadek znaczenia państwa, to jego wzmożona aktywność w ostatnich latach, także jako właściciela, jest faktem. Wiele teorii zakłada występowanie naprzemiennych faz wzmożonej roli państwa i okresów wycofywania się rządów z aktywnej działalności²⁶. Jeżeli potwierdzi się założenie, że obecny moment historyczny jest początkiem okresu wzrostu roli państwa, to – w połączeniu z pozostałymi omawianymi czynnikami – będzie to wzmacniało znaczenie własności państwowej.

Ad. 3.

Konkretne przykłady przedsiębiorstw – takich jak Indian Railways, Petrobras czy StatoilHydro – wskazują, że w określonych przypadkach możliwe jest efektywne funkcjonowanie podmiotów państwowych. Wśród czynników, które umożliwiają poprawę, najważniejsze to:

²⁶ Zob. A.O. Hirschman, *Shifting involvements: Private interest and public action*. Princeton 1982.

- doskonalenie metod nadzoru korporacyjnego (niezależni audytorzy i profesjonalizacja rad nadzorczych, tworzenie specjalnych agencji nadzorujących całość lub część sektora przedsiębiorstw państwowych),
- większa zależność od rynku w pozyskiwaniu kapitału, co wprowadza dodatkową ocenę i sprzyja transparentności²⁷,
- wprowadzenie nowoczesnych systemów motywacyjnych w wynagradzaniu kadry kierowniczej,
- prowadzenie przez rządy spójnej polityki dotyczącej przedsiębiorstw sektora publicznego z wyraźnie zdefiniowanymi i wydzielonymi celami społecznymi²⁸.

Wśród innych czynników oddziałujących na znaczenie własności państwowej można wskazać sytuację geopolityczną, kwestie związane z dostępnością zasobów surowcowych oraz zmiany w strukturze rynków wywołane postępem technologicznym.

Podsumowanie

Przedsiębiorstwa państwowe wciąż pełnią istotną funkcję w gospodarkach wielu krajów świata. Ich obecność – choć podatna na wpływy czynników ideologicznych i politycznych – jest trwałym elementem współczesnej gospodarki. Chociaż wysoce nieprawdopodobne jest, aby poziom aktywności właścicielskiej państwa powrócił do poziomu z lat 70., to omawiane trendy wskazują, że w najbliższej przyszłości możliwy (choć nie przesądzony) jest pewnego rodzaju „powrót własności państwowej”. Pamięć o doświadczeniach funkcjonowania nieefektywnych przedsiębiorstw i ich negatywnym wpływie na całą gospodarkę sprawia, że ten proces powinien być analizowany niezwykle uważnie. Dodatkowo powinno się szukać takich metod zarządzania i nadzoru, które będą pozytywnie wpływały na funkcjonowanie sektora przedsiębiorstw państwowych. Warto podkreślić, że samo istnienie własności państwowej i nawet jej relatywnie duży w odniesieniu do innych krajów udział w gospodarce nie musi iść w parze ze zmniejszeniem wolności gospodarczej, co pokazują przykłady Singapuru, Hongkongu czy Nowej Zelandii, a więc krajów zajmujących czołowe miejsca w rankingach wolności gospodarczej. Z drugiej strony nawet pojedyncze przedsiębiorstwa funkcjonujące w ramach wadliwych rozwiązań ładu korpo-

²⁷ F. Flores-Macias, A. Musacchio, The Return of State-Owned Enterprises, Harvard International Review, <http://hir.harvard.edu/the-return-of-state-owned-enterprises>

²⁸ H-J. Chang, State Owned Enterprise Reform, United Nations 2007, s. 23.

racyjnego mogą być szkodliwe dla całokształtu procesów gospodarczych²⁹. Sugeruje to, że w najbliższej przyszłości, również w odniesieniu do kwestii własnościelskiej, spośród dylematów *ile* państwa oraz *jakie* państwo, ten drugi może mieć dla praktyki gospodarczej relatywnie większe znaczenie.

STATE OWNERSHIP AND THE ROLE OF THE STATE IN THE MODERN ECONOMY

Summary

The economic role of the state is one of the most important issues of both economic theory and practice. Among the tools that governments can use to achieve their goals is the state ownership. This article covers: theoretical and practical justifications, sources of ineffectiveness and brief history of state-owned enterprises. Furthermore it reviews some symptoms of the phenomenon that can be described as „return of state-owned enterprises”. These symptoms are: growth of China and other BRIC countries, financial crisis and methods of improving efficiency of state-owned enterprises.

²⁹ A. Capobianco, H. Christiansen, Competitive Neutrality and State-Owned Enterprises: Challenges and Policy Options, OECD 2011.